

CİLT 1

KIŞ 1414/1993

SAYI 2

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılâb

Mâlik Binnebi ve İslâm Ümmetinin Fikrî Problemleri*

*Fevziye Bariun***

Son çeyrek asırdır, Müslüman ve gayrimüslim bilim adamları İslâm ümmetinin gerilemesinin nedenlerini araştırmaktadırlar. Bu bilim adamları farklı görüş açılara, farklı siyasî ve kültürel yönelimlere sahip oldukları için, her grup konuya kendi anlayışına göre yaklaşma eğilimindedir. Ne var ki, yazarların bu derdin çok yönlü emarelerini sınıflandırmaktan öteye geçmelerini engelleyen önemli metodolojik kusurlar bu araştırmalardan çıkacak sonuçları da boşa çıkarmaktadır.

Gayrimüslim bilim adamlarının çoğu, İslâm dünyasının geri kalmışlığını İslâmiyetin kendisine atfeder. Bu konudaki muhtelif yazılar “ilmi” ve “akademik” olarak adlandırıldığı halde, çoğu gerçekten objektif olmaktan uzak ve savunma kabildir.¹

Müslüman düşünür ve ıslahatçılar, ümmetin dağıldığı gerçeğini kabul etmekle birlikte, farklı bir sonuca varmışlardır: İslâm değil, ama Müslümanlar değişmek zorundadır.² Birçok siyasî ve kültürel çevre için, bu değişimin neden ve

* Fawzia Bariun, “Malik Bennabi and the Intellectual Problems of the Muslim Ummah,” *AJISS*, Vol. 9, No. 3 (Fall 1992), ss. 325-337.

** Fawzia Bariun, Department of Arabic at the International Islamic University (Selangor, Malezya).

(1) Oryantalizm üzerinde daha geniş eleştiri için bkz; Edward Said, *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978 [Oryantalizm, 2. bsk., çev. Selahattin Ayaz, Pınar yayınları, İstanbul, 1989]; Al. L. Tibawi, “English Speaking Orientalism: A critique of Their Approach to Islam and Arab Nationalism”, *The Muslim World*, 53 (1963), ss. 23-45, 73-88.

(2) Umar Farrû, *el-Tecdid fî'l-Müslimîn, lâ fî'l-İslâm*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1970.

nastl gerçekleşmesi gerektiği soruları, onu kimin omuzlayacağı sorusu gibi büyük ölçüde neticesiz ve eksik kalmıştır. Temel zayıflıklardan biri de çalışmaların çoğunun analitik değil tanımlayıcı (descriptive) olmasıdır. Yapılan analizler de daha çok teorik ve yüzeyseldir.³ Entellektüellerin çeşitli düzeylerde hürriyetten mahrum olmaları, problemlerin nedenlerine parmak basabilme ve kavramlar ve kurumlar ile ilgili yanlışları açıkça tartışabilme yeteneklerine gölge düşürmektedir. Buna ilave olarak, Batının askerî zaferlerinin ve diğer kültürler karşısında sağladığı fikrî üstünlüğün yol açtığı kendine güvenin kaybıyla savaşıyan Müslüman entellektüeller arasında, “diğer görüşleri” reddetmek hâlâ yaygın bir davranış biçimi olmaya devam etmektedir.

Mâlik Binnebi: Kısa Biyografi

Mâlik Binnebi (1905-73), eğitimi açısından Batılı bir üründür. Bir Müslüman olarak güçlü inancı, onun bütün kültürel ve entellektüel eğilimlerine hakimdi. Hem Fransa’da hem de ülkesinde vatandaş (*indigene*) muamelesi görmesi - bazı bilim adamlarının adlandırmasıyla- “kültürel şizofreni”⁴ çekmesine neden olmuşsa da, Binnebi İslâm’ın tarih ve medeniyetteki rolüne olan inancını korudu ve ondan ilham aldı. Fransa’da, Doğu ve Batı’nın, Afrika ve Avrupa’nın, İslâmiyet ve Hıristiyanlık’ın zıt dünyalarında yaşadı. Binnebi, İslâm ve Hıristiyanlık gibi temel bir antitezi kafasında çözmeyi başardı. İslâm’ın temelden tehdit altında bulunduğu yolundaki Batı faraziyelerini reddederek, İslâm dünyasının çökmesinin İslâm’a değil, ümmetin tarihteki uygulamasına atfedilmesi gerektiği sonucuna vardı.⁵ İslâm’ın, Müslümanların büyük bir medeniyet kurmasını sağlayan aklı, araştırmayı ve özgür iradeyi teşvik ettiği gerçeğini belirterek tezini doğruladı.⁶

Binnebi’nin kitaplarındaki ana tema medeniyettir. Diğer Arap entellektüeller gibi *terakki* (ilerleme), *tekaddüm* (gelişme), ve *nehda* (rönesans) gibi terimleri kullanmamıştır. İnsan hayatının sosyal yönü hakkındaki görüşünü ifade et-

(3) Tarihi çerçevede ele alınırsa Şekib Arslan’ın *Limâza Taakhara al Muslimun wa limarha Taqaddama Ghayruhum?* adlı eseri bir istisna teşkil edebilir. İlk olarak Reşid Rıza’nın *Menar*’ında İslâm dünyasının gerileyişinin sebepleri hakkındaki sorulara cevap olarak bir dizi makale yayınlanmıştır. İngilizceye *Our Decline and Its Causes* (Gerileyişimiz ve Nedenleri) adıyla çevirildi (Lahore, 1944).

(4) Ali Mazrui, *Political Values and the Educated Class in Africa* (Afrika’da Siyasi Değerler ve Eğitilmiş Sınıf), Berkeley: University of California Press, 1978, s. 27.

(5) Malik Bennabi, *Fikret el-İfriqueye el-Âsfiyewiyye ‘ala Dâwi Mu’temer Bândûng*, Şam: Dar al Fikr, 1981, s. 32.

(6) Malik Bennabi, *Intâc el-Mustesrikîn ve Âsâruhû ‘ale’l-Fikre’l-İslâmî Hadis*, Kahire, 1971, s. 32.

mek için, bilinçli ve dikkatli bir şekilde *hadârah* (medeniyet) terimini seçmiştir. Aralarında otobiyografisi *Müzekkerât Şehîd al-Qarn* (Asrın Şahidinin Anıları) ve *ez-Zahire al-Qur'ânîye* (Kur'ân Fenomeni)'nin de bulunduğu kitapları, genellikle *Müşkilat-ı Hadarah* (Medeniyetin Problemleri) altbaşlığını taşır.

Binnebi'nin medeniyeti bir kriter olarak kullanması "herhangi bir insanın problemi, o medeniyetin problemidir" temel tezinden ileri gelir.⁷ Medeniyet problemini "bir dizi olay, tarihin bize ulaştırdığı bir öykü" olarak değil, "analizlerle bizi iç kurallarına ulaştırabilecek bir fenomen" olarak inceler.⁸ Ümmetin çöküşünü, entellektüel meselelerin bütün problemlerin özü olduğu tezine dayanmadan teşhis etmesini sağlayan bu anlayıştır.

İbni Haldûn'un Etkisi

İbni Haldûn *Mukaddime* isimli kitabında, insan toplumunu 'ilmu'l-'umrân (toplum ilmi) adını verdiği farklı bir sosyolojik ve antropolojik incelemeye konu etmiştir. Bazı araştırmalar Binnebi'nin medeniyet üzerine fikir üretmede İbni Haldûn'dan sonra gelen en özgün Arap düşünürü olduğunu ileri sürmektedir.⁹

Sosyal gelişme hakkındaki fikirleri ile İbni Haldûn'un fikirleri arasında açık bir benzerlik vardır. Ancak Binnebi yalnızca İbni Haldûn'u dikkatle incelemekle kalmayıp, modern sosyal bilimlerdeki yeni gelişmelerden de akıllıca yararlanmıştı. Binnebi'nin *Mukaddime*'yi¹⁰ okuduğu ve ondan etkilendiği açıksa da, medeniyet üzerindeki kendi felsefi görüşleri İbni Haldûn'un görüşlerinin ötesine çıkmaktadır.

Binnebi kitaplarının çoğunda, özellikle *Şurûtu'n-Nehda* kitabında her medeniyetin şu üç aşamadan geçtiğini vurgular; doğuş (*mîlâd*), yükseliş (*awc*) ve çöküş (*ufûl*).¹¹ Bu şekilde, İbni Haldûn gibi medeniyetin devri bir süreç gösterdiğine inandığını açıklamıştır. Binnebi aslında böyle bir devir kavramının Üç Nesil¹² teorisinde İbni Haldûn tarafından ortaya atıldığını kabul etmiştir. Ancak İbni Haldûn'un zamanın düşünce ve terminolojisiyle kısıtlanarak bu devir sürecini devlet düzeyiyle sınırladığını savunur. Bu yüzden Binnebi, İbni Haldûn'un

(7) Malik Bennabi, *Şurûtu'n-Nehda*, Şam: Dâr al Fikr, 1979, s. 19.

(8) a.g.e., s. 71.

(8) Fahmi Jad'an, *Usus al Taqaddum and Mufakkiri al İslâm fi al Alam al Arabi al Hadith*, Beyrut, 1979, s. 401.

(10) Bu kitap Fransızca'da ilk defa 1948 yılında *Les Conditions de la Renaissance* başlığıyla basıldı.

(11) Bennabi, *Şurât*, s. 71.

(12) Bu teori, bir devletin çağlarının üç nesil içinde tamamlandığını belirtir. İlk nesil, vahşi tabiatla içiçe bir göçebe hayata sürerken, kuvvetli bir dayanışma içindedir. İkinci nesil yerleşik

eserini daha çok devletin tekâmülü ile ilgili bir teori olarak görür. Kendisi ise kavramın bütün medeniyeti kapsayacak kadar genişletilmesinin doğru ve yararlı olacağına inanmıştır.¹³

Binnebi genelde, İslâm tarihini bu devir teorisi ışığı altında yorumlamaya çalışmıştır. Ancak İbni Haldûn'a ait olan, kabilelerin birleşerek ('*asabiye*) devleti oluşturacağı, durağan, hareketsiz (*istikrâr*) hayatın da lüksü (*taraf*) doğurarak çürümeyle (*inhîyâr*) sonuçlanacağı yolundaki görüşü benimsemez. Bunun yerine kendi üçlü teorisini geliştirmiştir; manevî aşama, rasyonel aşama ve içgüdü (*insiyâk*) aşaması.

Manevî Aşama. Binnebi'nin teorisine göre, bir kişi doğal durumunda (*fitrat*) iken daha çok tabîi içgüdüleri tarafından yönetilir. Ruhanî bir düşünce ya da din ortaya çıktığında bu durum zabt u rabt altına alma vefresine (conditional process) sokar. Bu ise içgüdülerin yok edileceği anlamına gelmeyip, onların bu ruhanî görüş veya dinle bağdaşacak şekilde yeniden şekillendirileceği anlamına gelir. Böylece manevî gücü yaşamını yönetirken, kişi fitratından kısmen kurtulmuş olur.

Bu teoriyi İslâm tarihine uygulayan Binnebi, ruhanî dönemin Hz. Peygamberin Hira'da ilk vahyi almasından Sıffin Savaşına kadar sürdüğü görüşündedir. Bu dönemin ruhanî kuvveti şu iki önemli vak'ada gözlenebilir: Bilal'in bu yeni çağrıya bağlılığı sayesinde zulüm ve işkencelere tahammül edebilmesi ve bir kadının Peygambere zina yaptığını söyleyip, cezasını çekerek günahlarından arınmak istemesi. Binnebi bu konuyu şu sözlerle sonuca bağlar; "İnsanlığa medeniyeti kurmasını sağlayacak yükselme ve ilerleme fırsatını ancak ruh verir. Ruh yitirildiğinde medeniyet çöker, çünkü yükselme kabiliyetini kaybeden kişi yerçiminden ötürü batmaya mecburdur."¹⁴

Rasyonel Aşama. Toplum, dini vecibelerini yerine getirmeye ve iç bağlarını kuvvetlendirmeye devam ettikçe din bütün dünyaya yayılır. Binnebi'ye göre "İslâm medeniyeti, bir itici güç olarak ruhların derinliklerinden hız alarak, Atlantik kıyısından Çin seddine kadar yayılmıştır..."¹⁵

Bu noktada İslâm toplumu genişler ve yeni oluşturulan ihtiyaç ve gayeler toplumun yaratıcılık ve kapasitesine hız ve canlılık kazandırır. Bilim ve sanat geliştigi için akıl yönetici güç haline gelir ve toplum, medeniyet döngüsünün zir-

düzene geçmeye başlar, böylece güç toplayabilir ve hayatın tadını çıkarır. Daha sonra saldırganlığını ve istila isteğini kaybeder. Üçüncü nesil sert göçebe hayatını ve güce olan aşkını tamamen unuttur, bütün istediği kolay ve lüks bir hayattır ki, ikisi de çöküşün aktif vasıtalarıdır.

(13) Bennabi, *Şurât*, s. 53.

(14) Malik Bennabi, *Wijhat al 'Âlam al İslâmî*, Çev. A. Şahin, Şam: Dâr al Fikr, 1959, s. 30.

(15) Bennabi, *Shurut*, s. 53.

vesine doğru yükselir. Ancak Binnebi'ye göre akıl, içgüdüyü ruh gibi etkili bir şekilde kontrol altında tutamaz. Bu nedenle içgüdü yavaş yavaş özgür kalmaya başlar ve toplumun birey üzerindeki kontrolü zayıflar.¹⁶

Bu analizi İslâm medeniyetine uygulayan Binnebi, Emevi dönemini akıl aşamasının örneği olarak görür. Bu dönemi siyasi açıdan “yoldan çıkmış bir medeniyet” olarak tanımladığı halde, ondalık sistem ve tıpta deneysel metod keşfedildiği için insanlığın bu döneme çok şey borçlu olduğunu belirtir.¹⁷

İçgüdü Aşaması. Toplum üyelerinin içgüdülerini daha fazla kontrol edemeyince kaçınılmaz hale gelen zayıflık ve çürüme bu döneme damgasını vurur. Binnebi'ye göre akıl bu aşamada sosyal işlevini kaybederek, verimsizliğe ve belirsizliğe girmiştir. Medeniyetin devri sona ererken, toplum “tarihin karanlığına” girer. Bu aşama Moğol istilasından önceki devre rahatlıkla uygulanabilir. Binnebi dönüm noktası olarak, İbni Haldûn'un yaşadığı çağa rastlayan ondördüncü asrı seçmiştir. Bu dönem ahlâkî, siyasî ve entellektüel çöküş ile tasvir edilir.

Tarih ve Entellektüel Problem

Sosyal bir fenomen olarak tarih, Binnebi'nin düşüncesinde önemli bir yer işgal etmiştir. 1930'lu yıllarda entellektüel olgunluğa ulaştığında, ilgisi ve dikkati elektrik mühendisliğinden tarihe, sosyoloji ve felsefeye kaydı. Temel başvuru kaynağı olarak tarihi benimsemesi, alanı medeniyet olan bir entellektüel için şaşırtıcı değildir. Çünkü tarih geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin birleştiği merkez noktasıdır.

Binnebi'ye göre tarihî vak'alar, yalnızca psiko-sosya öğelerin aksiyon ve reaksiyonlarıdır; tarih ise bir fikirler ve fiiller listesi olmaktan ibarettir.¹⁸ Bu nedenle bir günde daha fazla fiil ve fikir kaydeden herhangi bir toplum daha iyi bir sonuç elde edecektir.¹⁹ Bu gerçek, Binnebi'yi tarihî araştırmanın, ve kavramanın önemini vurgulamaya itmiştir. Bazı meselelerin sadece analiz yolu ile anlaşılabilirliğine inandığı için, hem analitik hem de müsbet bir metod benimsemiştir. Öte yandan hedefine ulaşmaya çalışan biri için bu işlem elzemdir. Tarihî araştırmak entellektüel bir lüks değildir.²⁰ İslâmî açıdan bakarsak, hayatın nihaî amacını gösterdiği ve farklı kavimlerin yükseliş ve çöküşleri hakkında bilgi verdiği için tarihî olanların tefekkür edilmesi teşvik edilmiştir. Hatta Kur'an'da “De ki: Yer yüzünde seyahat edin ve Allah'ı inkâr edenlerin akibetini görün” ve “Sizden ön-

(16) a.g.e., s. 69.

(17) Bennabi, *Wijhat*, s. 28.

(18) Malik Bennabi, *Hadîs fi'l Binâ' el-Jadîd*, Beyrut: t.y., s. 55.

(19) a.g.e., s. 57.

(20) a.g.e., s. 71.

ce nice milletlerin vak'aları gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde seyahat edin ve hakkı inkâr edenlerin âkibeti ne olmuş görün" buyrulduğunu görürüz.²¹ Bu süreç kendi içinde yeni nesillere derin bir anlayış kazandırır. Binnebi, tarihin yalnızca teorik sonuçlara değil, aynı zamanda tatbik edilebilir fikirlere ulaştırdığını kabul eder.²²

Müslümanlar İslâm'ın dinamik özünden uzaklaştıkları için, yeterli bir tarih bilgisinden yoksundur. Binnebi'ye göre tarihin mahiyeti konusunda câhil olmaları ve bu konularda ihtilafa düşmeleri, Müslümanların tarihî vak'aların sonuçlarını kadere atfetmelerine ve bu şekilde statüko'yu kabullenip, teslim olmalarına neden olmaktadır. Böyle bir durumda tarih ne irademizi teşvik eder, ne de faaliyetlerimizi yönlendirir.²³

Binnebi'ye göre tarihî olaylar ve hareketler şu üç âlemin etkileşiminden ortaya çıkar: şahıslar âlemi ('*âlem-i eşhâs*), fikirler âlemi ('*âlem-i efkâr*) ve eşya âlemi ('*âlem-i eşyâ*'). Şahıslar âlemi, diğer ikisinden daha önemli bir yer tutuyor gibi görünürken, Binnebi'ye göre fikirler âlemi de çok önemlidir. Ona göre, bir toplumun zenginliği, halkının sahip olduğu "eşyalarla" değil, fikirlerle ölçülür.²⁴ Bu görüş de, "ürünleri doğuran medeniyettir" görüşünü doğurur.²⁵ Binnebi'nin belirttiği gibi "bir medeniyet ruhunu, fikirlerini, lezzetlerini, yüce mânâ ve nosyonlarından oluşan birikimini ve zenginliğini satamaz."²⁶ Bu sebeple bir medeniyetin ürününü bir diğerinde oluşturmak için satın almak kemiyet ve keyfiyet olarak imkânsızdır. Bu âhenkli ve karmaşık unsurlar, o medeniyete benzersiz özelliklerini kazandırmak üzere tarih boyunca şekillenmiştir.

Tarih ve fikirlerin birbiri yerine geçebilen güçlü bir etkisi vardır. Binnebi, tarihteki büyük mucizelerin ancak yaratıcı fikirler sonucu ortaya çıktığını belirtir.²⁷ Bir toplumun şahıslar âlemi, eşsiz İslâm kardeşliği kavramına göre oluşmuşsa, İslâmiyet bu yeni toplumun tarih sahnesinde belirmesini sağlar. Kur'ân, bir yanda Muhâcir ve Ensâr'ın, öte yanda ümmetin bütün üyelerinin birleşmesinin önemini şöyle belirtir "Ve Allah onların kalplerinin arasını birleştirendir. Sen yeryüzünde bulunan herşeyi verseydin yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı."²⁸

(21) Bakara sûresi (2): 11 ve Âl-i İmrân sûresi (3): 137.

(22) Bennabi, *Hadis*, s. 50.

(23) a.g.e., s. 51.

(24) Malik Bennabi, *Milâd Muctama': Şhabakât al 'Alâqât el İctimâ'îye*, Şam: Dâr-ül Fikr, 1975, s. 34.

(25) Bennabi, *Şurût*, s. 43.

(26) a.g.e., s. 43.

(27) Malik Bennabi, *Müşkilât el Afkâr fî al 'Âlam al İslâmî*, çev. M.A. Ali, Kahire: Maktabat Ammar, 1971, s. 56.

(28) Kur'ân, Enfâl sûresi (8): 63.

Binnebi, işte bu noktada İslâm medeniyetinin yükselişinin başladığını söyler. “Ancak ne yazık ki, yalnızca kırk yıl kadar sonra Sıffin Savaşı’nda ümmet ilk defa buna ters düşmüştür ve Kur’ân ruhu ile *cahiliye* arasındaki savaş burada başlamıştır.”²⁹ Buna rağmen Binnebi, İslâm medeniyetinin unsurlarının bu ilk döneme mahsus olmayıp, İslâm dininin özünde sürekli var olduğunu savunur. Bu nedenle İslâm, Sıffin’in neden olduğu iç çatışmaya rağmen medeniyetini şekillendirmeye devam etmiştir.

İslâm medeniyetinin gerçek ve nihâî çöküşü, medeniyet devr’inin sonunda dağılmış ümmeti biraraya getirip birleştirmek için elinden geleni yapan, Kuzey Afrikalı bir hanedan olan Muvahiddîn döneminden sonra gerçekleşmiştir.

Muvahiddîn Sonrası Dönemde

Fertlerin Karakteristik Özellikleri

Sosyal ve tarihi bir ürün olarak insan, toplumunun gelişmesinde temel bir rol oynar. Binnebi’ye göre insanın iki kimliği vardır. Birincisi, Allah’ın şerefleştirdiği ve tarihin etkilemediği değişmeyen mahlûk kimliğidir. İslâmî bakış açısına göre insan, kâinattaki diğer unsurların reddettiği emaneti alarak *halife* seçilmekle diğer bütün mahlukât karşısında üstünlük kazanmıştır. İnsanın ikinci ve tarih tarafından etkilenebilen değişken kimliği, sosyal bir varlık olarak taşıdığı kimliktir. Birey (*ferd*i), medeniyeti üreten karmaşık bir varlık olan *şahıs*’a dönüştüren sosyal ve tarihî yapıdır.³⁰ Şahısların (*şahıs* âleminin) bir fikir ile (fikirler âlemi) uygun bir şekilde etkileşimi maddî bir ürünle sonuçlanır ve eşyalar âlemini oluşturur. Bu etkileşimdeki ya da âlemlerden birinin iç yapısındaki herhangi bir karışıklık medeniyet sürecini etkiler. Müslümanların yaşadığı entellektüel kriz, aslında böyle bir karışıklığın her iki seviyede de mevcut olmasının sonucudur.

Binnebi, Muvahiddîn sonrası dönemde yaşayan bireyi, enerji üretiminde kullanılmış bir depodaki suya benzetir; bu su artık enerji üretme kapasitesini kaybetmiştir. Benzer şekilde bu birey, “medeniyet dışı kalmıştır” ve tekrar bu akıntıya giremez.³¹ Bu birey, yalnızca medeniyet öncesi (*racul el fitrat*) birey gibi medeniyet “dışı” olmakla kalmayıp, ayrıca onun tersine büyük bir değişme geçirmeden medenileşme görevini (*oeuvre civilistrice*) yerine getiremez. Bu birey, alışık olduğu şeyleri geliştirmekten ya da terk etmekten aciz olduğu için yeni anlamlar üretemez ve onları hazmedemez.³² Binnebi’nin eleştirisini yaptığı

(29) Bennabi, *Wijhat*, ss. 27-28.

(30) Bennabi, *Milâd*, s. 28.

(31) Bennabi, *Şurât*, s. 70.

(32) Bennabi, *Wijhat*, s. 31.

1940'ların Cezayir şehri sakinleri, Muvahiddîn sonrası bireyin bütün özelliklerini sergiler. Böyle bir kişi şehrinin hayat halkasının sonunda yaşar, sınırlı özlemleri, bozuk bir zihniyeti ve bozguna uğramış bir ruhu vardır. Ayrıca vasatla yetinerek, hep 'orta yolda', 'orta görüşte' ve 'orta ilerlemede' kalır.³³ Kısacası böyle bir fert ve toplum, inancını etkili bir şekilde kullanmayı başaramamaktadır.

Entellektüel Problemin Boyutları

Fikirler ve yenilenme arasındaki dinamik ilişki, entellektüellerin tarihin akışına olan etkisi gibi tartışmasız bir gerçektir. Herhangi bir toplumda dağılma genellikle fikirler âlemindeki gerilemeden kaynaklanır ki, bu da toplumun çökmesinden ileri gelir. Binnebi'ye göre toplumu yeniden inşa etmeye, fikirlere eski etkinliğini ve canlılığını kazandırmaya muktedir olan şahıslar âlemdir. Böyle bir imkânın varlığının kabulü ise, İbni Haldûn'un medeniyetin çöküşünün kaçınılmaz olduğu inancına ters düşmektedir.

Entellektüel ve sosyal faaliyetlerini bir çare arayışı içinde yürüten şahıslar âleminin bazı üyeleri, entellektüel sorunları büyüten yanıflara düşmektedir. Binnebi'nin bu problemler üzerindeki derin araştırması şu üç boyut içinde özetlenebilir: metodolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel.

Metodolojik Boyut. Din her medeniyette temel vasıttır, çünkü insanoğluna zaman, toprak ve medeniyet devr'ini başlatacak kıvılcımı veren "terkîb" odur. Binnebi'nin din kavramı farz ibadetler gibi teknik bilgilerin çok ötesine geçmiştir. Daha çok kültürel ve ahlâkî sistemin her ayrıntısını içeren canlı bir ideolojidir.³⁴

Reform (ıslâhat) ve modernizasyon hareketleri üzerinde araştırma yapan Binnebi, Afgani ve Abduh'un başlattıkları ıslahat hareketinin Müslümanlara kendini savunucu ve kanıtlayıcı bir kalkan kazandırmakla yetindiği sonucuna varmıştır. Hareketin liderleri İslâm'ın ideolojik gücünü anlamadıkları için, hareket İslâm'ın sosyal işlevini canlandırmayı başaramamıştır.

Abduh'un skolastik metodolojiyi (*'ilm-i kelâm*) ıslâh etme çabaları, Müslümanların vahim bir manzara arzeden sosyal, ahlâkî ve entellektüel durumuna çare getirememiştir. Binnebi *'ilm-i kalam*'a olan bu ilgiyi "ümme için en tehlikeli şey" olarak görmekteydi.³⁵ Ona göre Muvahiddîn sonrası bireyi, inancını hiçbir zaman terk etmemiştir.³⁶ Demek ki mesele "Müslümanlara inancını öğretmek değil, inancın sosyal ağırlığını ve etkinliğini canlandırmaktır." Başka deyişle

(33) Bennabi, *Şurûh*, s. 76.

(34) Bkz. a.g.e.'de "Âthâr al Fikrah al Dîniyah fi Takwîn al Hadârah" başlıklı bölüm, ss. 61-72.

(35) Bennabi, *Wijhat*, s. 35.

(36) a.g.e., s. 55.

Binnebi, meselenin müslümanlara Allah'ın varlığını kanıtlamak olmadığını savunur. Mesele, Allah'ın varlığının bir enerji kaynağı olarak insanın ruhunu doldurduğunu anlatabilmektir.³⁷

Binnebi'ye göre İslah hareketi metodolojik ve bilimsel düşünceden yoksundu. Bu nedenle entellektüeller sık sık dış düşmanları eleştirip, içindeki dağılma faktörlerini göz ardı etmekteydi.³⁸ Şekîb Arslan, Abdur Rahman el-Kevâkîbî ve Ahmed Rızâ'nın eserlerinin kendini savunucu ve özür dileyici üslûpta olması bundan ileri gelmekteydi.

Binnebi, modernizasyon hareketinin de iyi bir durumda olmadığı görüşündeydi. Çünkü bu hareket, "toplumun dengesini kaybetmiş olduğu" Batı istilası sırasında gelişmişti ve modernizasyona yönelenler "sömürge okulunu"³⁹ kaynak almıştı." Yenilik taraftarları, dış kaynaklı ve yüzeysel gelişme modellerini yaydılar. İslâm toplumunda daha önceleri hüküm süren nitelik fikrinin yerine nicelik fikri ve maddî şeylerin biriktirilmesi geçti. Binnebi ıslahatçılar gibi yenilik taraftarlarının da, hedef ve vasıtalarını belirlemekten ve bir teori izlemekten geri kaldıklarını savunmuştur. Yenilikçilerin başlıca kaygıları olan İslâm dünyasını siyasi düzensizlikten kurtarmak siyasî bir yaklaşımdı. Ayrıca Binnebi'nin belirttiği gibi bu kaygı, Avrupa sisteminden alınmıştı ve bu yüzden Müslüman fertlerin gerçek problemi üzerinde durmamaktaydı.⁴⁰

Muvahiddîn sonrası toplumu entellektüel ve psikolojik düzeyde "İslâm dininin eksiksiz/mükemmel" olduğunu kabul etmiştir. Binnebi'nin teesürle baktığı, bu inancın toplumun bilincinde, "Müslümanız, öyleyse mükemmeliz" gibi bir yanlışı doğurmasıdır.⁴¹ Bu metodolojik hata Binnebi'nin deyişyle "ahlâki felç" (*eş-şeklu'l-ahlâki*) ile sonuçlanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki; Batı medeniyetinin gerilediğini, değer sistemi ile sosyal yapısının yakın bir tarihte tamamen çökeceğini sevinçle bildiren günümüzdeki birçok eserde bu felcin örnekleri sergilenmektedir. Bu yazılar safça İslâm'ın ve Müslümanların Batı felsefe ve medeniyetinin yerini almaya muktedir olduğunu savunur. Oysa Binnebi ve diğerlerinin açıkladığı gibi, İslâm'a eski ideolojik gücünü kendi yurdunda kazandırmadan ve Müslüman ruhu ile zihniyetini temel bir rehabilitasyondan geçirmeden böyle bir değişikliği gerçekleştirmek neredeyse imkânsızdır.

Müslümanların uğradıkları ahlâki felcin sebeplerinden biri de, kendi tarihî devir'leriyle bağlarını kopartmalarıdır. Binnebi, Şurût en-Nehda adlı eserinde Müslümanların Hicri 1367 yılında değil de, Miladi 1948 yılında yaşadıklarına inandıklarını yazar. Bu yanlış bakış açısı "İslâm'a ait bir problemi" kendi tarihi

(37) a.g.e., s. 55.

(38) a.g.e., s. 49

(39) Bkz. a.g.e.'de "al Harakât al Hadithah" başlıklı bölüm, ss. 67-80.

(40) a.g.e., s. 77.

(41) a.g.e., s. 93.

çerçevesi yerine, Batı medeniyeti çerçevesine oturtur.⁴² Meselâ Binnebi'ye göre yılan oynatıcılarının hem Marakeş'te, hem de Semerkant'ta bulunması rastlantı değildir. Daha geniş açıdan bakılırsa "Cezayir problemi" ve "Cava problemi"nin ortak unsurlarının aslında "İslâm'a ait bir problem" olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu meseleyi kendi tarihî alanında ele almak büyük önem taşır.⁴³

İslâm toplumundaki muhtelif problemler okur-yazarlık, yoksulluk ve dış istila gibi daha baştan öngörülmüş tasniflere oturtulmaktadır. Çözümler de kolaylıkla tanımlanmıştır; bilgi ile eğitim, zenginlik ile ekonomik gelişme ve bağımsızlık.⁴⁴ Binnebi, değişimin psikolojik unsurlarını göz ardı ettiği için bu çözümlerin sonuçta geçersiz olacağını söylemiştir. Günümüz İslâm dünyasındaki gelişmeler bu tahminleri doğrulamaktadır.

Psikolojik Boyut. Binnebi'nin tarif ettiği Muvahiddin devri sonrası bireyi, toplumunun hastalıklarının genlerini taşır ve birçok psikolojik engelin acısını çeker. Bu birey ahlâkî, sosyal, felsefî ve siyasî iflasın emildiği bir atmosferde şekillenmiş "hasta bir ruha" sahiptir.⁴⁵ Hayal kırıklığına uğramış bu birey Binnebi'nin değişimiyle "sömürgeleşebilme"den (*el kâbilîye li'l-isti'mâr*) ötürü üzgündür. Batı'nın İslâm dünyasını işgal etmesi yalnızca sömürgeleştirme gibi bir dış faktörden ileri gelmeyip, daha çok bir iç eğilime atfedilmektedir. Binnebi'nin değişimiyle, sömürgeleşmeye politikacı gözüyle değil, sosyolog gözüyle bakılmalıdır.⁴⁶ "Sömürgeleşebilme", etkinlik her seviyede minimuma inerken, kendi kendini tahrip, aşağılık kompleksi ve toplumun en küçük birimlere ayrılmasıyla sonuçlanır. Sömürge otoriteleri bu özellikleri sevinçle karşılayarak onları kendi yararlarına kullanırlar. Çünkü onlar, "bizi bizden daha iyi bilmektedirler."⁴⁷

Sömürgeleşebilme terimi, sömürgeciliğin farklı biçimlerine direnen Mısır İhvan-ı Muslimîn'inin lideri Hasan el-Bennâ'dan alınmış olabilir. Bennâ'nın en sık söylediği sözlerden biri, Binnebi'nin de aktardığı "Emperyalizmi ruhlarınızdan atın, o da sizin topraklarınızı terk edecektir" cümlesidir.⁴⁸

Muvahiddîn sonrası bireyin diğer özellikleri arasında iki zihnî engel vardır; kolaylık psikozu (*zihen's-suhûle*) ve imkânsızlık psikozu (*zihenu'l-istihâle*). Bi-

(42) Bennabi, *Şurût*, s. 48; Bennabi, *Wijhat*, s. 34.

(43) Bennabi, *Wijhat*, s. 34.

(44) Bennabi, *Hadîth*.

(45) Bennabi, *Wijhat*, ss. 36-7.

(46) a.g.e., s. 102.

(47) Malik Bennabi, *Fikrat Kamânwîlth İslâmî*, Kahire: Maktabat 'Ammâr, 1971, s. 79.

(48) R. Mitchell, *The Society of The Muslim Brothers*, London: Oxford University Press, 1966, s. 230'da yer almaktadır. Bennabi bu ifadeyi *Şurût*, s. 155'de "islâhatçılardan biri" atfıyla iktibas ederek Bennâ'nın adını zikretmez. (Kitap, Nâsir dönemi Mısır'ında çevrilmiş, yayımlanmış ve satılmıştır).

reyin fikirleri ya azim gerektirmeyecek kadar basittir, ya da yerine getirilemeyecek kadar zordur.⁴⁹ Müslüman toplumunun sosyal faaliyet listesini gözden geçirirsek, sık sık hiç bir zihni çaba ile desteklenmeyen faaliyetler ve ulaşılamayacak fikirler buluruz.⁵⁰

Muvahiddîn sonrası birey tipi her zaman geçmişin ölü fikirlerine (*el-efkârul-meyyite*) bağlıdır. Bu bağlılık tamamen geçmişe olan takdirden ziyade, yaratıcılıktan mahrum olmaktan ve katılıktan kaynaklanır. Eğer kendini günün eğilimlerine açarsa, yalnızca zehirli fikirlere (*el-efkârul-katîle*) açılmış olur. Çünkü bu fikirler tarihî çerçevelerinden dışarı çıkarıldıkları için zehirli hâle gelmiştir.⁵¹ Birçok nosyonun ilmen çürütüldükten sonra Müslümanların fikir âlemine, girmesi ilginçtir.⁵²

Böyle bir kişilikte manevî yapıyla sosyal boyut arasındaki ilişki çok zayıftır. Meselâ, Muvahiddîn sonrası birey camiye gittiğinde kendini bir “şahıs” olarak hisseder ve İslâmî ilkelere uygun olarak hareket eder. Buradan çıkar çıkmaz sosyal kısıtlamaların kontrolü altına girdiği için ahlâkî değerlerini yitirmiş bir “birey” olur. Kısaca böyle biri şizofrenik kişilik sergilemektedir.⁵³

Materyalist açıdan, bu kişilik nicel olup, “nesneye” ve gereksiz unsurları birtiktirmeye eğilimlidir. Gerçek ihtiyaçlarla (*zaruret-i hakikiyye*) ve sahte ihtiyaçlar (*zarurât-ı muzayyefe*) arasında ayırım yapamaz, özden çok biçime kapılır ve fikirler yerine eşyaları tercih eder. Böylece bu birey tipleri toplumun vasıtaları halâ çok sınırlıyken, ihtiyaçların artmasına yol açar.⁵⁴

Binnebi'nin gerek bireyin gerekse toplumun çöküntüye uğramış yapısı üzerinde yaptığı analiz, ümmetin kötü vaziyetinin değişik yönlerini aydınlatmaya yöneliktir. Düşünceleri her ne kadar esas olarak entellektüellere ve kimi zamanda olayların akışını etkileyebilecek görevlilere yöneltmişse de, o zaman olduğu gibi bugün de değerini korumaktadır.

Sosyo-kültürel Boyut. Binnebi, kitaplarının çoğunda ümmetin kaderi ile ilgili temel meseleleri hem bir sosyolog hem de bir düşünür olarak incelemiştir. *Müşkilâtü's-sekâfe*, *Müşkilâtü'l-efkâr* ve *Milâd Muctama'* adlı eserlerinde görülen metodoloji, Binnebi'nin sosyoloji ve antropolojiyi sadece sosyal bilim çalışmaları olarak değil, Müslümanların durumlarının araştırılmasında bilimsel yaklaşımlar olarak gördüğünü ve bu şekilde eğildiğini göstermektedir.

(49) Bennabi, *Mushkilat al Afkâr*, s. 147.

(50) Bennabi, *Wijhat*, s. 90.

(51) Bkz. Malik Bennabi, *Fî Mahabb al Ma'rakah*, Kahire: Maktabat al Mutannabi, 1972, ss. 135-55, “al Afkar al Qatilah ve al Afkar al Mayyitah” bölümü.

(52) Bennabi, *Commonwealth*, s. 36.

(53) a.g.e.

(54) Bennabi, *Commonwealth*, s. 72.

Kitaplarının sıradan okurlara ulaşmasını engelleyen bazı dilbilgisi ve üslûp hatalarına rağmen, Binnebi'nin düşünceleri ve tahminleri zihinlerin düşünmesini tahrik edicidir. İlmî vasıfları, entellektüel alanda büyük değer taşımaktadır. Terimlerini tanımlamak, tekliflerini belirtmek ve sonuca ulaşmak için gösterdiği dikkat ile tanınır.

Sürekli medeniyeti tasvir etmesi yanında, kültürü tasvir etmeye de aynı derece ilgi duyar. Ona göre kültür, "Bireyin, alışkanlıklarını ve kişiliğini oluşturduğu çevre içinde, birincil kaynak olarak doğumundan beri kazandığı sosyal değerler ve ahlâkî özellikler bütünüdür."⁵⁵ Yine "Kültür, ölçüler, tonlar ve hareketler gibi dış unsurlarla birlikte, lezzet, âdet ve gelenek gibi iç unsurları içeren bir atmosferdir."⁵⁶ Günümüz Müslümanları kültürlerinin maddî ve manevî unsurlarını, "hatta lezzet ve ihtiyaçlarını" bile başkalarından almaktadır. Bu ithal, sosyal fikirler ve yaklaşımlarda çoğalmaya ve karmaşıklığa neden olmaktadır.

Kültür, toplum fertlerinin dünyayı ona göre yorumladıkları, gerçeğe ve birbirleriyle ilişkilerini onunla kurdukları sembolik bir kurum olduğu için, salâhiyet ve gerçek benlik önemli bir kültürel unsurdur. Bu unsur, tarihi tekâmül ve hayat hakkındaki kendine has görüşü ile özdeşleşmiştir. Binnebi'nin bir toplumun kültür ve medeniyetini başka bir toplumdaki alamayacağı yolundaki görüşü, bu nedenle çok önemli bir sonuçtur.

Müslümanların bugünkü durumlarının bir nedeni de, kültür kavramlarının belirsizliğidir. Kültür (*sekâfe*) ile bilgiyi (*ma'rife*) birbirinden ayıran Binnebi, kültürün öğrenmeye ait (*ta'lîm*) değil, eğitime ilişkin (*terbiyye*) bir nazariye/çerçeve olduğunu söyler. Çünkü kültür, bilgiden ve haberdar olmaktan çok, davranış (*sulûk*) ile ilgilidir.⁵⁷ Örnek olarak tıp diploması almak için Avrupa'ya giden bir tıp öğrencisini gösterir. Bu öğrenci İngiliz meslektaşıyla aynı diplomayı aldığı halde, meslektaşının sosyal problemlere karşı pozitif tutumunu ve "etkinliğini" öğrenemez.⁵⁸ Müslüman anne-babalar çocuklarını hayattaki bazı zorunluluklara hazırlamak için değil, onlara bazı faydalar elde edebilme fırsatını vermek için okula gönderirler.⁵⁹

Binnebi'nin kültür tanımının belkemiğini oluşturan pozitif davranış, etkinlik (*fâ'iliyye*) olarak adlandırılır⁶⁰ ve hayat karşısında genel olarak takınılan müsbet zihni-psikolojik tavır olarak ifade edilebilir. Bu tutum, sadece toplumdaki gelişmelerin hızlanmasını kontrol etmekle kalmaz, aynı zamanda tarihin yö-

(55) Bennabi, *Şurât*, s. 83.

(56) Bennabi, *Hadis*, s. 71.

(57) Malik Bennabi, *Müşkilatu's-Sekafe*, Şam: Nadwat Malik, 1979.

(58) a.g.e., s. 41.

(59) Malik Bennabi, *Âfaku'l-Cezeriyye*, Kahire: Meketebetu'l-Ammâr, 1971, s. 89.

(60) Bkz. Bennabi, *Hadis*, ss. 44-61, "Fê'ilîyah" bölümü.

nünü de etkiler. Muvahiddîn sonrası toplumu, sosyal ve ahlâkî çözümler ortaya çıkmaya başladığında bu tutumu da kaybetmeye başlamıştır.

Ferdî ve sosyal faaliyetten mahrum olmanın en tehlikeli yönü “kültürel boşluk”tur ki, bu da Binnebi'nin ifadesiyle kültürel haberleşme ağının (*şebketu'l-'alâkâti's-sekâfiyye*) ya da fikirlerin yaşamak ve üremek için ihtiyaç duyduğu ön şartların yok olmasına sebep olur.⁶¹ Kültürel ve entelektüel mahiyetteki tasarılar, ideolojik savaş yoluyla sık sık parçalanmakta, bozulmakta ya da başarısızlığa uğramaktadır. Binnebi'nin işaret ettiği gibi, ahlâkî unsurlar “etkinlik”te büyük önem taşıdıkları için, ahlâkî felç kültürel çürümeye neden olmaktadır. Ahlâkî ve manevî değerler, şahıslar âlemini denetler ve motive eder, onlarsız fikirler âlemi görevini yürütemez.⁶²

Binnebi'nin toplumun entelektüel problemleri üzerindeki analizi, teklifler ve kimi zaman da islâh tasarılarının detaylı taslakları ile desteklenir. Toplumun üç vasfının (zekâ, işgücü ve paranın) yönlendirilmesi (*tevcih*) konusundaki görüşleri incelemeye değerdir. Kültürü “ölü” ve “zehirli” düşüncelerden temizleme tasarısı ise, İslâm dünyasındaki bütün kuruluşların hedefi hâline gelmelidir. Ahlâkî düstur (*ed-düstûru'l-hulûkî*), estetik zevk (*ez-zevku'l-cemâli*), pratik mantık (*el-mantıku'l-'ameli*) ve teknik veya meslekî çalışma (*es-sınâ'a*) üzerindeki projeleri, bir İslâmî medenileşme süreci için çetin bir başlangıç noktasıdır.

Çeviren: Özlem Ertuğ

MÂLİK BİNNEBİ'NİN TÜRKÇE'DE YAYINLANAN KİTAPLARI:

Çağdaş Temel Konular: Medeniyet, Kültür, İdeoloji, Demokrasi, Oryantalizm, çev. Veysel Uysal, Bir Yayıncılık, İstanbul 1983, 180 s.

Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul 1984, 142 s.

İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası, çev. Cemal Karaağaçlı, 3. bs., Fikir Yayınları, İstanbul 1985, 400 s.

Çağa Tanıklığım, çev. İbrahim Aydın, Bir Yayıncılık, İstanbul 1987, 432 s.

İslâm Davası, çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, 1990, İstanbul.

Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi, çev. Ergun Göze, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

İslâm ve Demokrasi, çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

(61) Malik Bennabi, *es-Siretu'l-Fikri f'l-Biladi'l-Musta'mere*, Şam: Dâru'l-Fikr, 1979.

(62) Bennabi, *Hadis*, s. 71.